

ESZMÉK ÉS TÉNYEK Irja Mihelics Vid

Nem tudtam megállapítani, hogy milyen itélettel fejezte be a metzi francia hadbíróóság a két német orvos, Haagen és Bickenbach bűnperét, bizonyos azonban, hogy a tárgyalás, amely a múlt év decemberében folyt le, nemzetközi figyelmet keltett. A vád az volt ellenük, hogy tudományos kísérletezésre használták fel az egyik elzászi gyűjtőtáborban elhelyezett hadifoglyokat. Az orvosok azzal védekeztek, hogy csak az önként jelentkezőket vették igénybe és hogy a kísérletenkél a leggondosabban megtartották az idevágó szabályokat. A katonai ügyész sem vont a kétségbe, hogy mind a két orvos elismert tekintély a fertőzőbetegségek terén; Haagen különben már a Nobel-díj jelöltjei között is szerepelt. Így azután, jóllehet a pernek más vonatkozásai is voltak, a vád és a védelem csatája végül is erre az egy kérdésre összpontosult: jogában áll-e a kutatónak, hogy embert tegyen meg az utolsó kísérleti nyúlá? A vita hamarosan átcsapott a bírósági terem falain túra. Különböző országokban és különböző oldalakról szólta hozzá. A francia orvosi akadémia zárt ülések egész sorát tartotta az ügyben. Behatóan foglalkozott a kérdéssel a francia katolikus orvosok Laennec-társasága is, amely azóta egy kollektív kiadvánnyal is a nyilvánosság elé lépett. S mint Eugène Tesson is kiemeli tanulmányában, amelyet az Études számára írt, a közreadott dolgozatok nagyon alkalmasak arra, hogy olyan állásfoglalás kialakulását segítsék elő, amely számol a tudományos haladás követelményeivel, másfelől azonban érvényt szerez a keresztény erkölcs parancsainak is.

Tesson, aki fejtegetéseiben főleg erre a kiadványra támaszkodik, minden további nélkül elfogadja azt a nézetet, hogy az emberen való ki-

sérletezés olyan szükségesség, amely elől az orvosi tudomány, ha egyáltalán tudomány akar lenni, semmiképpen sem térhet ki. Ugyanígy nyilvánvaló adottság azonban az is, hogy az ember nem egyszerűen csak egyik fajtája az élő lényeknek, hanem személy is, akit jogok illetnek meg s akivel szemben köteleességek állnak fenn. Fontos mozzanat, mert ebből következik, hogy a mégolyan közhasznú feladaton szorgoskodó kutatónak sem szabad semmibe vennie azokat a határokat, amelyeket az igazságosság és a szeretet szab meg az ember és ember viszonyában. Amí zavarral csak találkozunk, mind e határok megsértéséből származik. Tény viszont, hogy nem olyan könnyű ezeket a határokat pontosan megjelölni, még kevésbé pontosan megtartani.

A helyzet ugyanis az, hogy nemcsak a kimondottan kutató tudósok kénytelenek kísérletezni. Ezt cselekszi minden gyakorló orvos is; annál inkább cselekszi, minél lelkiismeretesebben végzi a munkáját. Mert nézzük csak, miből is áll ez az orvosi munka? Első része a diagnózis, a betegség nemének és valószínű okainak megállapítása. A második rész azonban már a terápia, vagyis a gyógyítás módjainak és eszközeinek alkalmazása, ami a súlyosabb esetekben mindig kísérleti jellegű. Ne feledjük ugyanis, hogy a beteg mindig egy konkrét egyed és sohasem az az elvont „beteg”, akiről a tankönyvek tárgyalnak. Am ettől eltekintve, maga az írásban rögzített tudomány is annyiféle eljárást és gyógyszerzet sorol fel, hogy magának az orvosnak kell egyik vagy másik mellett döntenie. S az orvos azt fogja természetesen választani, amelyet ő maga gondol a leghatásosabbnak. De mégha vannak is gyógyszerek — hogy csak a penicillint em-

lítésük —, amelyeknek hatékonysága szinte bizonyos, akkor is a konkrét beteghez kell mérni használasukat és adagolásukat. Még győtrőbb azonban a tapogatódzás, ha az orvos, aki már reménytelennek ítéli az esetet, valami újonnan felfedezett anyagról értesül, amely a szakkörök véleménye szerint hatékonyabb az eddigi gyógyszerek anyagánál. Az ugyan nem kétséges, hogy állatokon már sikerrel kipróbálták ezt az új anyagot, ám minden orvos tudja, hogy az állatoknál mesterségesen előidézett betegségek sokszor csak halványan hasonlítanak az ember spon-tán megbetegedéseisehez. Az új anyag bevonása a gyógykezelésbe nem más ilyenkor, mint ugrás a sötétbe.

De ha már annyi bizonytalansággal kell küzdeni, nincsenek-e akkor biztos szabályok, amelyek eligazíthatják az orvosi lelkiismeretet? Nem vitás, hogy vannak szabályok — feleli Tesson — s a moralisták is régóta fáradoznak, hogy egy-kettőre rámutassanak, ha azonban őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy mindezek a szabályok eléggé közhelyesek s távol vannak attól, hogy a gyakorlatban felmerülhető konkrét esetekre világosságot vetítsenek. Mert ezen a területen is, mint annyi máson, könnyebb tilalmakat állítani, mint pozitív teendőket megfogalmazni.

Kézenfekvő például, hogy tilos bármi olyan anyagot használni, amelynek a hatása teljesen ismeretlen, vagy hogy a beteg állapotát, a már szerzett terápiai tapasztalatokat, az új kezelés kockázatait és a siker kilátásait együttesen kell mérlegelni. Ugyanígy az is, hogy minél reménytelenebb a beteg állapota s minél hatástalanabbak a jelenlegi eszközök, annál inkább meg szabad kísérteni olyan eljárásokat, amelyek ellenkező eredménnyel is járhatnak. Kétségtelen továbbá, hogy a beteg vagy az érte felelős személyek hozzájárulását annál inkább meg kell szerezni, minél veszedelmesebb a be-

avatkozás, amelyről szó esik. Itt azonban máris merül fel nehézség, és pedig abban a tekintetben, hogy miről is kell a beteget tájékoztatni és mihez kell a beleegyezését kérni? Az esetek többségében egyedül a tudomány embere látja a probléma összes vonatkozásait. Már most feltétlenül tudomására kell adni a betegnek, hogy az új eljárásnak megvannak a súlyos kockázatai, sőt halálos kimenetelő is lehet, holott a beteg részéről éppen a felfokozott bizakodásra van szükség?

De ismételjük, mindez még negatívum. Az orvosnak viszont cselekednie kell, különösen, amikor a várakozás még veszedelmesebb a betegre, mint a kockázattal járó beavatkozás. Végeredményben tehát az összes elképzelhető szabályokat — állapítja meg Tesson — ebben foglalhatjuk össze: tudás és lelkiismeret. Az orvosnak tiszta fogalmakkal kell bírnia a beteg jogai felől, személynek kell őt tekintenie, s ami a legfontosabb: nem szabad túlmennie a saját képességein. Ez az utóbbi követelmény teszi érthetővé, hogy teljesen hasonló esetekben az egyik orvos csupán bűnös könnyelműségét tanúsítja, ha kockázatos új eljáráshoz folyamodik, míg a másik orvos csak helyeslést érdemel érte. Mert nem egyforma a felelőssége annak az orvosnak, aki még nem szerzett komoly alapot a kísérletezéshez, és annak az orvosnak, aki mögött már tapasztalatok és megfontolt kísérletek hosszú sora áll. Az orvos nem lehet bátorság, sőt bizonyos merészség nélkül sem. Ez a feltétele az orvosi tudomány haladásának s az emberiségre is az jelentené a nagyobb veszedelmet, ha az orvosok tunyán megrekednének a kitaposott utakon. A bátorság és a merészség azonban mindig igazolásra szorul s ezt az igazolást csak a lelkiismeretes felkészültség adhatja meg. Kell még természetesen, hogy a cél is tiszta és világos le-

gyen. Ez ellen vétené az az orvos, aki a kísérlettel nem elsősorban az általa kezelt betegnek a javát, hanem a felfedezés dicsőségét vagy a maga igazát keresné.

Mindaz, amit mondottunk, a gyakorló orvosokra áll és válasz is a kérdésre, amely ebben a körben felmerül. Az orvosi tudomány azonban nem érheti be azzal, hogy a gyakorló orvosok a konkrét betegeket gyógyítják. Mint minden tudomány-nak, ennek is az a legsajátosabb feladata, hogy módszeresen igyekezzék behatolni a természet titkaiba, s itt már nem mellőzhetők az elméleti felfedésekből kiinduló kutatások s ezzel kapcsolatban az olyan kísérletek sem, amelyekhez az előzményeket mesterségesen kell megteremteni. Hogy ez fokozott kockázatokkal jár, egyáltalán nem kétséges, a kutatók tekintélyes része azonban jó lelkiismerettel vallja, hogy nagy és komoly eredmények okából az áldozatoktól sem szabad visszariadni. Ha veszendőbe is megy egy-két ember élete, mit számít ez akkor, amikor százezrek életét kell megmenteni! S valóban, az a veleje az egész problémának, amelyről pillanatig se higyjük, hogy csak napjainkban toppant elébünk.

Mint Tesson áttekintéséből kiviláglik, a kérdés napirenden van már a XV. század végétől, amikor szárnyát kezdte bontogatni a modern természettudomány. Akkor fogtak hozzá, hogy mérgező anyagok hatását, sebészi beavatkozások lehetőségét és határát élő embereken tanulmányozzák. Fallope, aki a XVI. században Párisban dolgozott, a toscanai nagyherceg beleegyezésével két halálraítélten próbálta ki az ópium adagolását: az egyik meghalt, a másik felgyógyult, mire a herceg megkegyelmezett neki. VIII. Kelemen pápa, aki maga is tudós volt, szintén megengedte, hogy halálraítélten próbáljanak ki egy gyógyszert, s közülük csak egy maradt életben. IX. Károly engedé-

lyével Ambroise Paré szublimátot adott be egy halálraítéltnak, aki olyan kínok között halt meg erre, hogy mint hajtogatta: ezerszer inkább választotta volna az akasztófát. A bencés Basile Valentin, híres alkímista, hogy megállapítsa az általa felfedezett új fém „erejét”, előbb sertéseket etetett vele, majd amikor a sertések szemlátomást hizásnak indultak, a sikeren felbuzdulva kezelés alá vette betegesen sovány rendtársait, ezek azonban alaposan megbetegedtek; így született meg Valentin agyában az új fém különös neve: antimon, franciául „antimoine”, vagyis „szerzetesek elcsépsége”. Párisban halálra ítélték 1474-ben egy meudoni szabadlövészt, s ennek az epéjével vagy a májával volt baja. Orvosok engedélyt kértek XI. Lajostól, hogy tanulmányozhassák az elítéltet, mert — mint hivatkoztak rá — ilyenféle betegségek a városi becsület polgárait is gyötrik. Az engedély birtokában fel is vágták az elítélt hasát — szükségtelen mondanunk, hogy érzéstelenítés nélkül —, majd miután szemügyre vették az epét és a májat, bevárták a szárnyű sebet. Csodák-csodájára a szabadlövész meggyógyult és vissza is nyerte szabadságát.

Hozzánk közelebbi időkben azután elfogadott szabály lett, hogy a kísérleteket előbb állatokon kell elvégezni, az emberekkel pedig kiméletesen és kevésbé vaktában kell bánni. A szabályt azonban gyakran megsértették s mint Tesson írja, voltak egészen kiváló tudósok is, akik egyszerűen nem mertek nyilatkozni kísérleteikről, nehogy magukra zúdítsák a közönség felháborodását. Charles Nicolle, a tuniszi Pasteur-intézet híres igazgatója például csak utólag vallotta be, hogy amikor a megelőző tifuszoítás lehetőségét kutatta, a fertőzött tengeri malacok agyveléjéből lecsapolt váladékkal tíz benschülött gyermeket oltott be, akik között a legkisebb négy éves, a legnagyobb tíz éves volt. Nagyobb baj szeren-

csére nem történt, azért a felfedezé-
sért azonban, hogy eleven és köz-
vetlen vírusszal oltani nem szabad,
sok álmatlan éjszakával és tömérdek
lelkiismeretfurdalással fizetett Nicole.
Hasonló elütikolás történt a beribi-
beri betegség okozójának kísérlete-
zése során. Ezt a betegséget, mint
azóta tudjuk, főleg rizsen élő népek-
nél a hántolt rizs fogyasztása vált-
ja ki, minthogy a szervezeti egyen-
súly megőrzéséhez szükséges B-vi-
tamin éppen az eltávolított kéreg
tartalmazza. H. W. Fraser és A. T.
Stanton, akik legelőször gondoltak
erre, feltevésüket előbb csirkéken
igazolták, utána azonban a Kuala-
lampuri elmeógyógyintézet ápoljait
vetették kísérlet alá, s azok bizony,
akiket kizárólag hántolt rizsszel táp-
láltak, egytől-egyig meg is kapták
a beriberit. S ez még nem volt elég:
300 benszült munkáson is, akik egy
vasútépítésnél dolgoztak, „sikerral”
igazolták a feltevést.

De talán főlegesen további példák
felsorolása. Ennyi is elegendő ah-
hoz, hogy világosan lássuk az ősz-
ses ilyen kísérletek erkölcsi elbírá-
lásának elkerülhetetlen szükségét. Az
a körülmény pedig, hogy a minősí-
tés tekintetében még napjainkban is
akkora a bizonytalanság, egyenesen
sürgeti részünkről a helyes és hatá-
rozott állásfoglalást.

Számunkra, katolikusok számára,
egészen természetes, hogy minde-
nekelőtt azokhoz a teológusokhoz
szeretnénk fordulni, akik már foglal-
koztak a problémával. A helyzet
azonban az — írja Tesson — hogy
egy olyan tételt kapunk válaszul,
amely meglehetősen zavarba ejtő. E
teológusok szerint ugyanis van egy
emberi kategória, amely különösen
javallott arra, hogy kísérleti alanyo-
kat szolgáltatson, s ez a halálraítél-
teké. Annak, hogy bizonyos tények,
amilyeneket fentebb előadtunk, nem
ütözköztek helytelenítésbe s hogy irá-
nyukban a társadalmi lelkiismeret ma
is nehézségekkel küzdök, alapján
ez a magyarázata. Egy jeles teoló-

gus, P. Payen még 1935-ben is ezt
írta kimondottan orvosoknak szánt
erkölcstani könyvében: „Ha arról
van szó, hogy a tudományos hala-
dás érdekében, az egész emberiség
javára magán az emberen is igazol-
junk egy tudományos feltevést, akkor
az orvos a hatóságnak és az illető
egyénnek kettős beleegyezésével ki-
próbálhatja a kérdéses feltevést egy
igazságosan halálra ítélt egyénen.”
Tesson a legélesebben visszautasít-
ja ezt a mindmáig általánosnak
mondható felfogást. Szerinte már
csak azért sem oszthatjuk, mert
egyértelmű azzal, mintha tagadnók
a halálbüntetés jogosságát. A ha-
lálbüntetés mellett — úgymond —
azzal szoktak érvelni, hogy az elítelt
kirekesztette magát bűncselekményé-
vel a társadalomból és elvesztette
azt a jogát, hogy a közösség javait
használva továbbra is életben ma-
radjon. Másik érv az, hogy egyedül
a halálbüntetéstől való félelem tart-
hat vissza bizonyos bűncselekmé-
nyektől bizonyos egyéneket. Amde
azzal, hogy kísérletezéshez kérjük
beleegyezését és kegyelmet ígérünk
neki, nem azt ismerjük-e el, hogy a
halálraítelt mégsem méltatlan az
életre, sőt még szolgálatot is tehet a
társadalomnak? De továbbmenve, ha
a kísérletnek való alávetést váltsá-
gdíjként fogjuk fel, akkor mi az er-
kölcsei vagy jogi akadálya annak,
hogy a váltságdíj egyéb formáit is
bevezessük?

Hangoztatja Tesson, hogy bár-
mely erkölcsi szabály csak addig er-
kölcsei szabály, amíg azt minden em-
berre azonos mértékben alkalmaz-
zuk. Már most, ha az embert szemé-
lynek tekintjük — s ezt követeli a
keresztény világnézet is —, akkor
az embernek ezt a minőségét nem
változtathatja meg semmiféle körü-
lmény. Akár szabadról, akár rabról,
akár magzatról, akár tehetetlen ag-
gastyánról van szó, benne a szemé-
lyt feltétlenül tiszteletben kell tar-
tani. Szorosan következnek ebből,
hogy a kísérletezőnek önmaga fő-

lött sincs több joga, mint mások fölött: önmagán sem próbálhat ki semmi olyat, aminek másokon való kipróbálása erkölcsstelen lenne. Ki kell zárni tehát és el kell ítélni mindazokat a kísérleteket, amelyekről „szinte bizonyos“, hogy halállal vagy túlnagy életveszéllyel járnak. Csak a „relatív kockázat“ engedhető meg, vagyis ha már megelőzően olyan eredménnyel hajtották végre a kísérletet állatokon, amelyből „szinte bizonyosnak“ itéli a lékiismeretes tudós, hogy az új anyagnak vagy új eljárásnak az embernél is meglesz a várt sikere. Relatív kockázattal jár például minden új szérum is, amikor először próbálják ki emberen. Észszerűen kockáztatni az életnek is törvénye, a haladásnak is feltétele. Abszolút kellék azonban, hogy az, akire a kockázat közvetlenül hárul, annak viselésébe bele is egyezzek, és pedig szabadon egyeznek bele. Csak dicsérni lehet így azokat a kutatókat, akik a tudományosan előkészített kísérletezést önmagukon kezdik el, mert hiszen ők azok, akik mindenki másnál jobban felfejt tudják mérni a probléma adottságait, vagyis minden tekintetben öntudatosan járnak el. Helyeslően mutat rá itt Tesson az új francia törvényre, amely a „nem közvetlenül gyógyító célzatú“ kísérleteket még akkor is tiltja, ha az érdekelt abba beleegyezett, és csak abban az esetben tekint el a büntetéstől, ha a kutató önmagán végezte a kísérletet.

Erkölsileg soha nem engedhető meg, — jelenti ki Tesson —, hogy kísérletekre használjanak fel olyanokat, akik képtelenek felfogni a kockázatot: műveletlen vagy csökkent értelmű egyéneket, gyermekeket, tehetetlen betegeket. És feltétlenül ide kell sorozni a foglyokat is, bármi legyen fogvatartásuk oka, mert a szabadságától megfosztott ember sem tud szabadon határozni: az előnyök, amelyekre jelentkezés esetén számíthat, elkerülhetetlenül nyomást gya-

korolnak akaratára. Csak ha elfogadjuk ezeket az elveket, alkothatunk erkölcsileg helyes ítéletet a gyűjtőtáborban folytatott orvosi kísérletekről is. Nem beszélve azokról az esetekről, amikor romlott lelki emberek egyszerűen a szadizmusukat elégitették ki, még azokhoz a kísérletekhez is, amelyeket tudományos módszerességgel végeztek, erkölcsileg igazolhatatlan bűn tapadt. Azok az orvosok, akik vállalták a kísérleteket, mégha nem is volt más szándékuk, mint a tudomány előbbrevitele, alkotóelemei lettek annak az elnyomó, minden emberi méltóságot lealacsonyító és megsemmisítő gépezetnek, amilyennek az akkori német gyűjtőtáborokat ismertük meg. Az odahurcoltak között nem lehettek „önkéntesek“; egyébként is tudjuk, hogy az úgynevezett önkénteseket miként teremtették elő a tábor felügyelői. Aki ilyen körülmények között is hajlandó volt kísérletezni, az legalább is megvetette az orvosi etika alapvető törvényeit. Hiszen ha elvnek fogadnók el, hogy ilyen vagy olyan helyzetben pusztán kísérleti tárgynak tekinthetjük az embert, azaz önmagában értéktelen dolognak, amellyel bármi művelhető, akkor alapjaiban rombolnánk le minden emberi erkölcsöt.

*

Nem mindennapi sikert aratott Franciaországban egy kollektív mű, amelyet a Foi Vivante sorozatban tettek közzé. A könyv különböző szerzőktől tartalmaz monográfiákat a pokolról, s a francia határokon túl is figyelmet keltett. Olasz fordítása már megjelent s másnyelvű fordításai is munkában vannak.

Az első értekezés tárgya: a pokol az irodalomban. Szerzője, Michéi Carrouges, a messi ókortól napjainkig, a babilon Gilgameshtól a Sartre-féle Huit-Clos-ig áttekinti a poklra vonatkozó elképzeléseket s megállapítja, hogy azok a nagy eltérések ellenére is lényeges egyezéseket mutatnak. Az ősi mitológiák

a poklot szinte kivétel nélkül földalatti világnak tüntetik fel, amelynek falakkal körülvárt kietlen területén démonok kínozzák az elkárhozottak tömegét. Akárcsak a keresztény dogma, ezek a mítológiák is fellázdát anyagok vagy titánok csafavesztésére viszik vissza a pokol eredetét. Az elbukott magasabb lények és a megítélt emberi gonoszok birodalmának ezt a riasztó vízióját nyújtják Hesiodos Teogoniája, a hindu Mahabharata, a Gilgamesh és az egyptomi szövegek. Homerosnál már megfigyathatók a látomás és elszürkölnek a színek, amit Carrouges a klasszikus Görögország vallási hanyatlásával magyaráz. Az Odyseiában a megholtak már mind ott tolonganak az alvilágban, függetlenül attól, hogy jók voltak-e vagy rosszak, s mind visszasóvárogják a földi életet. Sokkal emelkedettebb Vergilius elképzelése, aki a homerosi hagyományt bölcséleti és misztikus elemekkel szövi át. Ugyannyira, hogy az ő vízióját eleveníti fel jóval később Dante, aki páratlan művészetel igyekezett hasznosítani a katolikus teológia tanítását. Azóta sem akadt költő vagy festő, aki a pokol rajzolásában ki tudta volna vonni magát Dante sugalmazása alól.

„A pokol kinyilatkoztatása a Szentírásban” — erről értekezik C. Spicq. A kinyilatkoztatás fokozatosan adja tudtunkra a megpróbáltatásokat, amelyek földi véikeikért a másvilágon sújtják az embereket. Az ószövetségi Szentírásban először úgy jelenik meg a pokol, mint az elhunytak általános tartózkodási helye, ahol az egyén árnyszerű formában folytatja létét. Ez a másvilág a „shéol”, ahol különbség nélkül együtt vannak a jók és a rosszak. A mózesi könyvek után mindinkább hangsúlyt nyer a földöntúli életnek az a szemlélete, hogy ott nem terhes a sorsa azoknak, akik a földön Istent szolgálták. Az igazak nyugodtan halnak meg és szent atyáikhoz mennek pihenni, míg a bűnösök számára a halál a föl-

dön esetleg élvezett boldogság végét hozza. A kinyilatkoztatás ezután tovább bővül: a shéol most már nem örökös börtön, mert az igazak csupán átmenetileg maradnak itt. Hogy mi lesz végül az igazakkal, arra eleinte nem kapunk határozott választ, de lassanként előtérbe nyomul a felámadás gondolata. Ezzel együtt új fontosságot nyer az egyéni felelősség elve: a gonoszokat Isten véget nem érő kiközösítéssel és becstelenséggel bünteti, míg az igazak megismerik a dicsőséges és romolhatatlan életet. Az igazak a sötétségből kilépnek a fényességre és örökké örvéndeznek annak.

Az újszövetségi Szentírásban szintén találkozunk a „shéol” hagyományos képével: másvilág, azaz közös tartózkodási helye az összes halottaknak, ám — mint a szegény Lázárról szóló példabeszéd mutatja — éles különbség van egyfelől a jók, másfelől a rosszak körülményei és kilátásai között. A „shéol” átmeneti tartózkodási hely, ahová Jézus leszáll halála után, hogy maga mellé vegye azokat, akik a Megváltót várták, és megnyissa számukra a mennyország kapuit. A hely, ahová Jézus leszállt, nyilvánvalóan a „shéol” egyik szelvénye, későbbi néven a „limbus”. A pokolnak első, teljes keresztény felfogásával abban a szövegben találkozunk, amely az egyház felállításáról szól: „És én mondom neked, te vagy Péter, és erre a sziklára alapítom egyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.” A pokol tehát, mielőtt a kárhozottak helye lenne, elsődlegesen a rossznak a városa, a sátánnak, Krisztus ellenségének birodalma.

A pokolra vonatkozóan négy alapvető kérdés bontakozott ki az egyházatyák és a későbbi hittudósok elmélkedésében: 1. a büntetések természete, 2. a pokolba lépés pillanata, 3. a pokol lakói, 4. a pokol fennállásának időtartama. G. Bányi foglalkozik velük. A könyvnek közel

negyedrészt teszi Ch. V. Héris nagy monográfiája, amelynek „A pokol dogmája és a teológia“ a címe. Igen érdekes két másik tanulmány is. Az egyikben B. Dorival vázolja fel, hogy miként alakul a pokol víziója a képzőművészetekben, a másikban J. Guittón vizsgálja, hogy milyen szerepe van a pokolnak a mai közszellemben.

*

Egyetemi tanulmányaim kezdetén, amikor még összehasonlító nyelvésznek indultam, nagyon érdekelt a kérdés, hogy mennyiben lehet új életre kelteni a már halottnak számító nyelveket. Ezért figyelfem fel akkoriban a provanszál és a katalán nyelv szerelmeseinek új irodalmi kísérleteire is. Ma már azonban kétségtelen, hogy hasztalan kapta meg a francia Mistral a Nobel-díjat, s hiába tett szert hírnévre a spanyol Verdager, sem a provanszál, sem a katalán nyelv nem fog többé az élő kulturnyelvek sorába kerülni. Nem járt sikerrel a walesi kelta nyelv feltámasztása sem. Talán legbiztosabb Európában az irországi gael nyelv jövője, amelynek módszeres fejlesztésében a nemzeti büszkeség visz döntő szerepet.

Mert hogy a nemzeti büszkeség és önérték milyen hatásos tényező lehet ebben a vonatkozásban is, immár világosan igazolja az új zsidó állam, Izrael példája, ahol a héber nyelv meglepő gyorsasággal halad a feljes diadal felé. Ennek a nyelvnek helyzete, mint tudjuk, sokáig hasonló volt a latinéhoz. A zsidóság szent könyvei héber nyelven íródtak, ennek ismeretét nem nélkülözhetette tehát a hittudomány és a magasabb vallási oktatás. Már a XVIII. században azonban — mint B. M. Strachey írja a *Time and Tide* hársábjain — a rögzített klasszikus héber mellett felütötte fejét a modern héber is. Kapcsolatban volt ez azzal, hogy az orthodox zsidóság mindinkább kilépett a gétből s értelmisé-

gi elemei, akik vallási vitákban megszokták a héber nyelvet, a nemvallási jellegű fogalmakra is próbáltak héber szavakat találni. Az így kialakuló modern héber azonban közel száz évig csupán irodalmi és meglehetősen mesterkelt nyelv maradt. Fordulat ebben csak a mi századunkban következett, amikor a Palesztinába irányuló kivándorlások nyomán megzaporodtak ott az -j zsidó települések. A különböző nyelvterületekről érkezőknek szükségük volt valami közös nyelvre. Kézenfekvő lett volna, hogy a jiddist válasszák, ezt a 10 százalékban héber, 25 százalékban szláv és 65 százalékban német, közte középelnémet szavakból összeállított zsargon, amelyet az európai és az amerikai zsidó szórványok általában megértettek, az egyházi és értelmiségi vezetők azonban, akiket prófétai lelkiület és erős nacionalizmus fűtött, mind a tiszta, bár modern héber mellett foglaltak állást. S minthogy a telepések túlnyomó többsége akkoriban még a mélyen vallásos réteghez tartozott, az ösztönözés meghallgatásra is talált, úgyannyira, hogy a későbbi bevándorlók befejezett tény elé kerültek. Közrejátszott természetesen az a mozzanat is, hogy a bevándorlókna közél egyharmada eleinte az arab nyelvterületről érkezett s ezek bármely más nyelvnél könnyebben sajátíthatták el az arabbal szoros rokonságban levő héber nyelvet.

A héber nyelvészek magas színvonalának köszönhető azóta, hogy a türelemmel és fáradsággal kimunkált modern szókinés valóban hű továbbfejlesztése a klasszikus hébernek. A nyelv gondozását — írja Strachey — egyik legfőbb feladatának tekinti a zsidó állam. A jeruzsálemi egyetemen állandó bizottság dolgozik a héber szótáron. A cél az, hogy a folyton felmerülő új fogalmakra eredeti héber és nem idegen nyelvű gyökerekből szerkesszék meg a szavakat. S ez az igyekvésük annyira sikeres, hogy a szókinés szinte fan-

tisztikus növekedése ellenére a klasszikus és a modern héber között megközelítően sincs akkora különbség, mint a középkori és a mai angol között.

Igazában élő nyelv azonban csak azóta lett a héber, amióta felnőtt a már Palesztinában született gyermekek első nevezéke, amelyet már úgy neveltek, hogy anyanyelvként beszélje a hébert. Ez az oka annak, hogy a héber vitán felül az első és egyetlen helyet foglalhatta el a mesterségesen feltámasztott nyelvek között. Mert akiknek anyanyelvük lett a héber, azok már nem agyuk és akaratuk megfeszítésével, kötelesség-érzetből és tudatosan beszélnek héberül, hanem ösztönösen és magától értetődő természetességgel. Azok már nem egyszerűen csak hemagolják és utánozzák az úttörők új-klasszikus szövegeit, de maguk is teremtenek új szavakat és fordulatokat. A narancsot például „tapuach zahav”-nak mondja a klasszikus héber, ami szó szerint annyi, mint „aranyból való alma”. A mindennapi élet azonban nem tűri, hogy ilyen hosszú szót és ennyi időt vesztlegessenek egy olyan gyümölcs megjelölésére, amely a legközönségesebb a mai Izraelben. A már héber anyanyelvűek ajkán tehát hamar megtörtént a szóösszevonás: a „tapuz”, amely innál álta-

lánosan elfogadott neve a narancsnak. S ez a természetes fejlődés, amely magával hozza a rendhagyó igék és a többi kivételek egyszerűsítését is, biztosítja a legnagyobb mértékben az új héber nyelv életképességét.

Megeshetik persze, sőt valószínű is, hogy a következő ötven vagy száz év alatt — különösen, ha megint nagy tömegekben érkeznek másnyelvű bevándorlók — erősen el fog hajlani az új héber a klasszikus mintától, de az már ma sem kétséges, hogy a héber marad az új állam zsidóságának nemcsak hivatalos, de köznapi nyelve is. A zsidó vezetők is tisztában vannak azzal a veszedelemmel, amely a további bevándorlások nyomán a héber nyelv tisztaságát fenyegeti. Ezért van az, hogy a kormány egyre nagyobb számban állítja fel az ingyenes nyelviskolákat, amelyekben a normális képességű egyének öt hónap alatt annyira megtanulhatják a hébert, hogy a gazdasági élet bármely ágában megállhatják helyüket. Ezek az iskolák, amelyeknek „ulpanim” a nevük, mindinkább kiterjeszkednek a közép- és magasfokú nyelvoktatásra is, amelyet ugyancsak költségmentesen vehetnek igénybe az állam polgárai.